

BERTA ÁRPÁD

Szőlő

A MAGYAR ETIMOLÓGIAI IRODALOM *szőlő* szavunk török eredetét régóta tényként kezeli, lásd a magyar szóra és feltételezett török etimónjára vonatkozó irodalmat az alábbi helyeken: GOMBOCZ 1912, 125–126; RAMSTEDT 1935, 471b–472; EGOROV 1964, 226; BENKŐ 1967–1984, 3, 794ab; RÄSÄNEN 1969, 202b; SEVORTJAN 1974, 325–326; MUSAEV 1975, 251 skk.; DOERFER 1985, 73; BENKŐ 1993–1997, 1455ab; FEDOTOV 1996, 2, 156–157; SIGTJa. 2001, 122, 140.

Az elmúlt években Róna-Tas András professzor úrral közösen végzett munkánk, melyben korai török jövevényszavaink áttekintésére és főként a törökségi háttér korábbiakhoz képest részletesebb feltárására törekszünk (kutatási beszámolómat lásd BERTA–RÓNA-TAS 2002, 43–67), úgy látom, hogy kérdéssé teheti *szőlő* szavunk korábban biztosnak tűnő török eredeztetését.

A magyar *szőlő* szót ki kell vennünk a biztosan török etimológiájú szavak halmazából, s eredetét vitatottnak kell tartanunk, de legalábbis a magyar *szőlő* szó török eredete kapcsán az eddigi irodalommal szemben óvatosabb megfogalmazást tartunk indokoltnak. Megjegyzendő, hogy nem elsőként fedezünk fel nehézséget a *szőlő* szó török eredeztetése kapcsán (vö. LIGETI 1986, 293–294). Igaz, Ligeti végső fokon nem kételkedett a magyar *szőlő* szó török eredetében. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy a magyar *szőlő* szó török eredeztetése mellett egy nagyon fontos érv volt az a körülmény, hogy a borászat számos szakszava török jövevény a magyar nyelvben – *bor*, *seprő*, *szűr* – s így erősebbnek látszott a *szőlő* szó török etimológiai státusza is.

I. A szó törökségi háttérének áttekintése többféle nehézséget vet fel a *szőlő* török etimológiája kapcsán. Ezek egyik legfontosabbika az, hogy az irodalomban eddig közös eredetre visszavezethetőnek vélt szavak nem biztosan mutatnak közös etimont.

Lássuk először azokat a törökségi szavakat, amelyek, feltéve, hogy a magyar *szőlő* szó török eredetű, bizonyára összefügghetnek a magyar *szőlő* szóval. Számuk igen csekély.

NT: Ch *širla* ‘jagoda, jagody; jagodnyj’ (Chuv), *širla* ‘jagoda’ (ChuvA); *širla* ‘bogyó, Beere; Gartenerdbeere, klubnika’ (ChuvP). A csuvas szó hangtani szempontból nagy valószínűséggel egy **jedlāg* előzményre vezethető vissza. Itt az ótörök kortól jólismert *ye-* ‘to eat’ ige (mint ismeretes ez az ige adja a magyar *gyümölcs* szó bázisát is, ahol a törökségi átadó alak **ye-(X)m+A-Xš* módon szegmentálható) őstörök kori vagy nyugati ótörök – *(X)d+lA-(X)g* származékára gondolhatunk. Bár a keleti ótörök korpuszból

–(X)d- és +(A)d- formánsokat egyaránt ismerünk (vö. ERDAL 1991, 485–492, 624–644) egy igei *ye-* bázis esetén csakis a *ye-d-* szegmentáció jöhet szóba. A csuvas *širla* szó, persze, visszamehetne egy **žerlāg* alakra is, ahol a feltételezhető szegmentálás **ye-r+IA-(X)g* lehetne, de az *-r+* aorisztosz megjelenése semmit sem könnyítene etimológiai magyarázatunkon, s a **žerlāg* hangtani szempontból nem kínálna olyan vonzó megfelelést a magyar *szőlő* < *szöllő* (vö. *-ll-* < *-dl-* például a magyar *villa* ← szláv *vidlo*, *hall* < R. *hadl* [Benkő példái a TESz-ben]) szóhoz, mint a **žedlāg*. A **žedlāg* rekonstruktum mellett szól az is, hogy ennek az alaknak a képzett **žed* tövével egyeztethetőnek látszik a mo. *žedegene* ‘Erdbeere’ (vö. mo. *žede-*, RAMSTEDT 1952, 221) szó, mely bekerült a jakutba: *žäjän*, *dyädyän* (mai orth. átírása: *d’ed’ën*) (Pek. 808) ‘zemljanika, *Fragaria elatior*; plod” i rastenie; knjaženika, *Rubus articus*’. Pekarskij a jakut alakot a burját *zedegene* szóval veti egybe. Vö. még: *žetegene* ‘strawberry’ (L), *žetgéné*, *žedgéné* ‘(növ.) szamóca’ (KARA 1988).

Ugyancsak idetartozhatnak a szibériai török *d’istek* ‘jagoda’ (Alt), *čistek* ‘jagoda’ (Khak) (**ye-Xš+dA/+IA-(O)k*) adatok is.

Némi bizonytalansággal összefüggést kereshetünk további török adatokkal is:

NW: *žiläk* ‘jagoda; jagodnyj’ (Tat), *yiläk* ‘bogyó, Beere’ (TatB), *iläk* ‘jiläk’ (nokr) (TatD 1958), *yěläk* ‘jiläk, jagody’ (čst) (TatD), *iläk* ‘jiläk, jagoda’ (nokr, glz) (TatD), *žiläk* ‘jiměš: yöžēm, öřäk, kara jiměš h. b. š. (frukty: izjum, urjuk, černosliv i dr.)’ (čst-krš) (TatD2), *yěläk* ‘jagoda, jagodnyj’, *yěläk-yēměš* ‘(sobir.) frukty i jagody; plody; plodovyj’ (Bashk), *yěläk* ‘jiläk, jagoda’, *iläk* ‘jiläk, jagoda’, *čiläk* ‘jiläk, jagoda’ (SibT), *yěläk* ‘jagoda’ (SibTBD), *yelek* ‘jagoda’ (Nog), *džilek* ‘klubnika’ (CrTat), *džilek* ‘(bot.) zemljanika’ (Krch-Blk);

S: *d’ilek* ‘jagoda’, *d’istek* ‘jagoda’ (Alt), *yiläk* ‘jagoda, pohožaja na zemljaniku; der Erdbeere ähnliche Beeren’ (AltR), *yigläk* ‘zemljanika, jagody, pohožija na zemljaniku (malina, eževika); die Erdbeere, der Erdbeere ähnliche Beeren (Himbeere, Brombeere)’ (AltLR), *d’iilek*, *d’iglek*, *t’iglek*, *čiyek* ‘jagoda’ (AltQK), – (AltTK), *žyiläk* ‘jagoda, pohožaja na zemljaniku; der Erdbeere ähnliche Beeren’ (AltTelR).

Az itt felsorolt török adatok visszavezethetők az őstörök **yē-* (**žē-*) ‘enni’ igei bázisra és egy **ye-(X)g+IA-(O)k* rekonstruktumra. A tatár *ži-lyi-lyē-*, baskír *yē-* szabályos megfelelés, de ugyanígy értékelhetjük a szókezdő *y-* utáni pozicionált helyzetben lévő történeti **ē* reflexét a CrTat, Krch-Blk, Alt nyelvekben. A SibT nyelvjárási *čiläk* ‘jiläk, jagoda’ talán jövevényszó egy *ž-ző* nyelvjárásból. Hasonlóan gondolkodhatunk a *čilek* ‘strawberry, (bot.) *Fragaria vesca*’ (Tt), *čilek* ‘zemljanika, zemljaničnyj’ (Gag) oguz adatokról, s – ha egyáltalán ide tartoznak – a haladz *čiläk* ‘eine Pflanze’, *oylāq čiläki* ‘eine Pflanze zum Verbrennen’ szavakról is.

Sajátos formák az *éģelek* ‘zemljanika, klubnika’ (KarC) és a *žyielek* ‘zemljanika, zemljaničnyj’ [vö. ugyanakkor *žyie* ‘višnja!’] (Kum). Ezek eltérő képzést mutatnak, s közvetlenül talán egy **ye-gA+IA-(O)k* formára mennek vissza.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy az itt felsorolt adatok a kipszak nyelvekben és az ojrotban általában ‘egyfajta bogyó’ jelentésűek, s jelzős szerkezetekben különféle bogyós termésű növények, gyümölcsök elnevezésére

szolgálhatnak, vö. például a következő tatár adatokat: *artış jilägē* 'možzevel'nik', *bürē jilägē* 'birjučina, volč'ja jagoda; volč'e lyko', *kayñ jilägē* 'zemljanika', *kaz jilägē* 'moroška', *kura jilägē* 'malina', *kük jiläk* 'golubika', *narat jilägē* 'brusnika', *sayfškan jilägē* 'paslen gor'ko-sladkij', *törna jilägē* 'sparža', *tülämä jilägē* '(bot.) voronij glaz', *ēt jilägē* 'krušina, paslen', *jir jilägē* 'klubnika'.

A fentiektről nagy valószínűséggel el kell különítenünk az 'olajbogyó, olajfa' jelentésű adatokat:

OT: *yigdä* 'the service tree in Turkic', *yigtä* 'the service tree in Turkmän-Oyuz' (AK, DANKOFF–KELLY 1982–1985: 1, 85), *yigdä* 'service tree' (AK, DANKOFF–KELLY 1982–1985: 2, 162), *bär yigdä* 'the large service tree' (AK, DANKOFF–KELLY 1982–1985: 2, 227);

MT: *yigdä* 'the jujube tree' (UCiv, Cl.), *yigdä* 'al-gubairä' (AIM), *yigdä* 'al-gubairä' (AIMI), *yigde* 'jujube tree; jujube' (AKD), *yigdä*, *igdü* 'Zyziphus' (AHou);

NT: NW: *jyde* 'džida, loh uzkolistnyj, grudnaja jagoda' (Kir), *jide* 'džida (frukt)', *?jidek* 'jagoda' (Kaz), *džiyde*, *žiyde* '(bot.) džida' (RKkplSl);

SW: *igde* '(bot.) loh, dikaja maslina, dikaja džida (derevo i plody)' (Tkm), *iydä* 'loh, lohovyj' (Az); *çiğde* [a ç- szókezdő miatt jövevényező lehet] 'jujube tree, (bot.) Zizyphus sativus; jujube' (Tt), *idä*, *idä*, *yigdä*, *igdü*, *jigda*, *iddä*, *iy'dä* 'Ölweide' (Khor), *yigdä*, *idä*, *iydä*, *igdü*, *idä*, *igidä* 'Ölweide, *Elaeagnus angustifolia*' (Sog);

Kh: **idä*, *gīdä*, *gīdä* 'Ölweide, *Elaeagnus angustifolia*' (Kh), *gīdä*, *idä*, *yīdä* 'Ölweide, *Elaeagnus angustifolia*' (KhD);

T: *däigde* 'a species of Oleaster, *Elaeagnus angustifolia*, with eatable but tasteless fruits; the fruit of the jigda-tree' (TurkiJ), *jigdü* '«grudnoe derevo» ili loh' (TurkiL), *jigdü* '(bot.) džida, loh' (MUyg), *igide*, *ziyte*, *zigte* 'džigda, derevo loh' (YUyg), *džigde* 'derevo loh' (YUygM).

Annak, hogy ezek a formák is egy **yē-* 'eszik' bázisra mennének vissza – márcsak az első szótagi vokalizmus miatt is – minimális az esélye. Sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy az itt felsorolt szavak egy másik ősi bázisra vezethetők vissza. A gondot csak fokozza, hogy két őstörök bázis is szóba jöhet kiindulópontként:

(1) **yī-* 'nyersnek, éretlennek, frissnek lenni', vö. Cl. (910b): *yīg* 'raw', mely egy *-(X)g* képzős alak lehet. Nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy több más török szó is erre a bázisra vezethető vissza, vö. például *yigit* 'a young man' (Cl. 911b). Volt az őstörökben egy **čī-* igei bázis is, melynek jelentése ugyancsak 'nyersnek, nedvesnek, frissnek, éretlennek lenni' lehetett. (Vö. Cl. 413a: *čig* 'moist, raw', s vö. ide a következő mongol adatokat is: *čigig* 'dampness, moisture, humidity' (L), *čiyg* 'nedvesség, nyirkosság' [čigig] (KARA 1988).) Ezen bázisok etimológiai összetartozása nem vethető el, de jelenlegi ismereteink szerint nem igazolható.

(2) **yī(-)* 'szagos(nak lenni)', vö. ötör. *yīdī* 'to have an unpleasant smell, to stink' (Cl. 886ab; ERDAL 1991, 201), mely egy *yīd* 'scent, odour, smell' nomen (Cl. 883ab) +*I-* képzős származéka (a képzéshez lásd ERDAL 1991, 484). Az idetartozó továbbképzett alakok közül lásd *yīdīl-* 'to make (something) stink' (Cl. 887a; ERDAL 1991, 795), *yīdīg* 'smell, odour (usually, not always, unpleasant); foulsmelling' (Cl. 887b–888a; ERDAL 1991, 218), *yīdīg*

'having a smell, or odour' (Cl. 890a), *yīdlā-* 'to smell (something Acc.)' (Cl. 890b–891a; ERDAL 1991, 451, 484). További adatot lásd még: ERDAL 1991, 464. Az ótörök *yīd* 'scent, odour, smell' szó lehet képzett alak, képzése azonban őstörök kori lehet. Őstörök szinten egy **yā(-)* igei vagy nominális bázis rekonstruálására nyílnak feltehetően lehetőség, vö. ótör. *yīpār* 'scent, fragrance' (Cl. 878b–879a), mely aligha tőszó, de képzése szintén őstörök kori, s számunkra obskurusnak tűnő. Az ótörök *yīpar* szó a magyar *gyopár* szó etimonja.

Elkülönítve kezeljük a perzsa eredetű *čilan* 'a kind of jujube' és a *čilgi* 'an early ripening kind of melon; an early ripening kind of grapes', *čilge* 'an early ripening kind of grapes' (TurkiJ) adatokat.

II. A magyar *szőlő* szó esetleges törökségi hátterének bemutatása során taglalt nehézségek miatt nem tudjuk kizárni annak a lehetőségét, hogy a magyar *szőlő* (régebben *szöllő* < ? **szövlō*) szó belső magyar fejlemény, s egy régi magyar *szöv*, *szól*, *szöll* ige -ő képzős igenévi származéka.

Az igehez lásd BENKŐ 1967–1984: 3, 791ab; BENKŐ 1993–1997, 1453ab. Ha a szó belső magyar fejleménynek bizonyulna, eredeti jelentése bizonyára nem a *szőlő* termését, hanem azt a szövevényes, kusza indázatú növényt (a ligeti szőlőt és a kerti bortermő szőlő kivadult változatait) jelentette volna, mellyel az archeobotanika mai eredményei szerint a honfoglaló magyarság még a honfoglalást megelőzően Kazáriában ismerkedett meg, de hasonló növényzet fogadhatta a Kárpát-medencében is. Ezek a kúszó indázatú fajták mindkét helyen honosak voltak, és a Kárpát-medence természetes növénytakarójának részét képezték. A honfoglalók a szőlősberkekben, ligeterdőkben, folyómedreket kísérő galériaerdőkben az úgynevezett lugasos formátumú, élőfára kúszó szőlőt szüretelheték a galériaerdők gyümölcsseivel együtt (vö. újabban minderről részletesen CSOMA 1999; CSOMA 2000).

Lehet még egy fontos szemantikai érv amellet, hogy *szőlő* szavunk belső magyar fejlemény. Az indoeurópai nyelvek jó részében elterjedt (vö. orosz *vin*, angol *vine*, német *Wein*, francia *vin* stb.) és ott a latin *vinum* szóra visszavezethető szóalaknak van 'bor' mellett igen koránról 'szőlő' jelentése is. Bár a latin szónak több etimológiája is ismert, legvalószínűbbnek az indoeurópai **uei-* 'drehen, biegen' > 'weben' (WALDE 1930, 223–227; hasonlóan: KLUGE 1960, 850ab; másként KLUGE 1999, 882b) bázisból való származtatása tűnik.

IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- AHou = középtörök forrás, lásd HOUTSMA 1894
 AIM = középtörök forrás, lásd MELIORANSKIJ 1900
 AIMI = középtörök forrás, lásd BATTAL 1934
 AK = ótörök forrás, lásd DANKOFF–KELLY 1982–1985
 AKD = középtörök forrás, lásd GOLDEN 2000
 Alt = altáji adat, lásd AltRSI.
 AltLR = altáji lebed adat Radloffnál, lásd RADLOFF 1893–1911
 AltQK = altáji nyelvjárási adat, lásd BASKAKOV 1972
 AltR = altáji adat Radloffnál, lásd RADLOFF 1893–1911

- AltRSI. = *Ojrotsko–russkij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov–T. M. Toščakova. Moskva 1947.
- AltTeIR = altáji teleut adat Radloffnál, lásd RADLOFF 1893–1911
- AltTK = altáji nyelvjárási adat, lásd BASKAKOV 1966
- AŠMARIN 1928–1950 = Ašmarin, N. I.: *Slovar' čuvaškogo jazyka. 1–17. Kazan'–Čeboksary 1928–1950.*
- Az = azeri adat, lásd AzRSI.
- AzRSI. = *Azerbajdzansko–russkij slovar'*. Red.: H. E. Azizbekov. Baku 1985.
- Bashk = baskír adat, lásd BašqRH.
- BASKAKOV 1966 = Baskakov, N. A.: *Dialekt černevnyh tatar (Tuba-kiži). Grammatičeskij očerk i slovar'*. Moskva 1966.
- BASKAKOV 1972 = Baskakov, N. A.: *Dialekt kumandincev (Kumandy-kiži). Grammatičeskij očerk, teksty, perevody i slovar'*. Moskva 1972.
- BašqRH. = *Bašqortsa-russa hüðlek.* Red.: Z. G. Uraqsin. Mäskäü 1996.
- BATTAL 1934 = Battal, A.: *Ibnü-Mühennâ Lûgati.* İstanbul.
- BENKÓ 1967–1984 = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4.* Szerk.: Benkó L. Budapest 1967–1984.
- BENKÓ 1993–1997 = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. 1–3.* Hrsg.: L. Benkó. Budapest.
- BERTA–RÓNA–TAS 2002 = Berta, Á.–Róna-Tas, A.: Old Turkic Loan Words in Hungarian. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 55 (2002), 43–67.
- Ch = lásd Chuv
- Chuv = csuvas adat, lásd SKVORCOV 1982
- ChuvA = csuvas adat, lásd AŠMARIN 1928–1950
- ChuvP = csuvas adat, lásd PAASONEN 1908
- Cl. = Clauson, G. Sir: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford 1972.
- CrTat = krími tatár adat, lásd KrTatRusskSI.
- CSOMA 1999 = Csoma Zs.: *Szent Vincétől Szent János poharáig. Magyar történeti borkalendárium örökidőre.* Budapest 1999.
- CSOMA 2000 = Csoma Zs.: Szent István szölei és borai. In: *Millenniumi szőlős-boroskönyv. A szőlő és bor Magyarországon (Írások és gondolatok egy agrárágazat múltjáról, jelenéről, jövőjéről a harmadik ezredfordulón.)* Szerk.: Csoma Zs.–Balogh I. Budapest 2000, 23–41.
- čst = kazányi-tatár nyelvjárási adat (čistopol)
- čst-krš = kazányi-tatár nyelvjárási adat (čistopol-keräšen)
- DANKOFF–KELLY 1982–1985 = Maḥmūd al-Kāšġarī: *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk).* 1–3. Ed. and Transl. with Intr. and Indices by R. Dankoff in collab. with J. Kelly. [Sources of Oriental Languages and Literatures. 7.] Ed. by Ş. Tekin–G. A. Tekin. Harvard University Printing Office. 1982–1985.
- DMITRIEVA 1981 = Dmitrieva, L. V.: *Jazyk barabinskikh tatar.* Leningrad 1981.
- DOERFER 1985 = Doerfer, G.: *Mongolo-Tungusica.* [Tungusica 3.] Wiesbaden 1985.
- DOERFER 1987 = Doerfer, G.: *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch. Textband.* Wiesbaden 1987.
- DOERFER–HESCHE 1989 = Doerfer, G.–Hesche, W.: *Südoghuzische Materialien aus Afghanistan und Iran.* Wiesbaden 1989.
- DOERFER–HESCHE 1993 = Doerfer, G.–Hesche, W.: *Chorasantürkisch. Wörterlisten, Kurzgrammatiken, Indices.* [Turcologica 16.] Wiesbaden 1993.

- DOERFER–TEZCAN 1980 = Doerfer, G.–Tezcan, S.: *Wörterbuch des Chaladsch. (Dialekt von Charrab)*. Budapest 1980.
- EGOROV 1964 = EGOROV, V. G.: *Étimológičeskij slovar' čuvaškogo jazyka*. Čeboksary 1964.
- ERDAL 1991 = Erdal, M.: *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. 1–2*. [Turcologica 7.] Wiesbaden 1991.
- FEDOTOV 1996 = Fedotov, M. R.: *Étimológičeskij slovar' čuvaškogo jazyka. 1–2*. Čeboksary 1996.
- gag = gagauz adat, lásd GRMSI.
- glz = kazányi-tatár nyelvjárási adat (glazovo)
- GOLDEN 2000 = *The King's Dictionary. The Rasūlid Hexaglott*. Ed. by P. B. Golden. Leiden–Boston–Köln 2000.
- GOMBOCZ 1912 = Gombocz, Z.: *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. [MSFOu. 30.] Helsinki 1912.
- GRMSI. = *Gagauzsko–russko–moldavskij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov. Moskva 1973.
- HakRSI. = *Hakassko–russkij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov. Moskva 1953.
- HOUTSMA 1894 = *Ein türkisch–arabisches Glossar. Nach der Leidener Handschrift*. Hrsg. und erläutert von M. Th. Houtsma. Leiden 1894.
- JARRING 1964 = Jarring, G.: *An Eastern Turki–English Dictionary*. Lund 1964.
- JUDAHIN 1965 = Judahin, K. K.: *Kirgizsko–russkij slovar'*. Moskva 1965.
- KARA 1988 = Kara Gy.: *Mongol–magyar szótár*. Budapest 1988.
- KarC = a karaim nyelv krími nyelvjárása, lásd KRPSI.
- Kaz = kazak adat, lásd KazRSI.
- KazRSI. = Mahmudov, H.–Musabaev, G.: *Kazahsko–russkij slovar'*. Alma-Ata 1954.
- Kh = haladzs adat, lásd DOERFER–TEZCAN 1980
- KhD = haladzs adat, lásd DOERFER 1987
- Khak = hakasz adat, lásd HakRSI.
- Khor = khoraszáni adat, lásd DOERFER–HESCHE 1993
- Kir = kirgiz adat, lásd JUDAHIN 1965
- KLUGE 1960 = Kluge, F.: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 18. Auflage*. Bearbeitet von W. Mitzka. Berlin 1960.
- KLUGE 1999 = Kluge, F.: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 23. Erweiterte Auflage*. Bearbeitet von E. Seebold. Berlin–New York 1999.
- Krch-Blk = karacsáj-balkár adat, lásd QMOS.
- KRPSI. = *Karaimsko–russko–pol'skij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov et al. Moskva 1974.
- KrTatRusskSI. = *Krymskotatarsko–russkij slovar'*. Red.: Š. A. Asanov et al. Kiev 1988.
- Kum = kumük adat, lásd KumRSI.
- KumRSI. = *Kumyksko–russkij slovar'*. Red.: Z. Z. Bammatov. Moskva 1969.
- L = Lessing, F. D. et alii.: *Mongolian–English Dictionary*. Berkeley–Los Angeles 1960.
- LIGETI 1986 = Ligeti L.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest 1986.
- MALOV 1956 = Malov, S. E.: *Lobnorskij jazyk. Teksty, perevody, slovar'*. Frunze 1956.
- MALOV 1957 = Malov, S. E.: *Jazyk želtyh ujugurov. Slovar' i grammatika*. Alma-Ata 1957.

- MELIORANSKIJ 1900 = Melioranskij, P. M.: *Arab filolog o tureckom jazyke*. Sankt Peterburg 1900.
- mo = mongol nyelvi adat
- MT = középtörök nyelvi adat
- MUSAEV 1975 = Musaev, K. M.: *Leksika tjurkskih jazykov v sravnitel'nom osvješčenii*. Moskva 1975.
- MUyg = modern ujjur adat, lásd URSl.
- Nog = nogaj adat, lásd NogRusskSl.
- NogRusskSl. = *Nogajsko–russkij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov. Moskva 1963.
- noqr = kazányi-tatár nyelvjárási adat (noqrát)
- NT = újtörök
- NW = északnyugati török
- OT = ótörök nyelvi adat
- PAASONEN 1908 = Paasonen, H.: *Csuvas szójegyzék*. [A Nyelvtudományi Közlemények 37. és 38. kötetének melléklete.] Budapest 1908.
- Pek. = Pekarskij, Ę. K.: *Slovar' jakutskogo jazyka*. 1–3. 1958–1959 [Reprint].
- QMOS. = *Qaračay-malqar–orus sözlük*. Red.: Ę. R. Tenišev–X. I. Süyünč. Moskva 1989.
- RADLOFF 1893–1911 = Radloff, W.: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. 1–4. Sanktpeterburg' 1893–1911.
- RAMSTEDT 1935 = Ramstedt, G. J.: *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki 1935.
- RAMSTEDT 1952 = Ramstedt, G. J.: *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*. II. *Formenlehre*. [MSFOu. 104: 2.] Helsinki 1952.
- RÄSÄNEN 1969 = Räsänen, M.: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen*. [Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17: 1.] Helsinki 1969.
- Redhouse 1974 = *Redhouse yeni Türkçe-İngilizce sözlük*. İstanbul 1974.
- RKklpSl. = *Russko–karakalpakskij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov. Moskva 1967.
- S = szibériai török
- SEVORTJAN 1974 = Severtjan, Ę. V.: *Ętimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov*. 1. Moskva 1974.
- SibT = a kazányi-tatár szibériai nyelvjárási adata, lásd TUMAŠEVA 1992
- SibTBD = baraba adat, lásd DMITRIEVA 1981
- SIGTJa. 2001 = *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskih jazykov*. *Leksika*. Red.: Ę. R. Tenišev. Moskva 2001.
- SKVORCOV 1982 = *Čavašla-viräsla slovar'*. Red.: M. I. Skvorcov. Moskva 1982.
- SOg = déloguz adat, lásd DOERFER–HESCHE 1989
- SW = délnyugati török
- SZENTKATOLNAI 1875–1876 = Szentkatolnai B. G.: *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok*. Budapest 1875–1876.
- T = turki
- Tat = kazányi-tatár adat, lásd TatRSI.
- TatB = kazányi-tatár adat, lásd SZENTKATOLNAI 1875–1876
- TatD. = *Tatar tēlēnēñ dialektologik süzlēgē*. Red.: L. T. Maxmutova. Kazan 1969.
- TatD2. = *Tatar tēlēnēñ dialektologik süzlēgē*. Red.: M. Z. Zäkiev et alii. Kazan 1993.
- TatD1958. = *Dialektologik süzlēk*. III. Red.: N. B. Borhanova et alii. Kazan 1958.
- TatRSI. = *Tatarsko–russkij slovar'*. Red.: O. V. Golovkina. Moskva 1966.
- TENIŠEV 1976 = Tenišev, Ę. R.: *Stroj saryg-jugurskogo jazyka*. Moskva 1976.
- Tkm = türkmén adat, lásd TkmRSI.
- TkmRSI. = *Turkmensko–russkij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov et alii. Moskva 1968.

Tt = törökországi török adat, lásd Redhouse 1974

TUMAŠEVA 1992 = Tumaševa, D. G.: *Slovar' dialektov sibirskih tatar*. Kazan 1992.

TurkiJ = turki adat, lásd JARRING 1964

TurkiL = lopnor adat, lásd MALOV 1956

UCiv = középtörök forrás, lásd Cl.

URSI. = *Ujgursko–russkij slovar'*. Red.: É. N. Nadžip. Moskva 1968.

WALDE 1930 = Walde, A.: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. I.* Hrsg. und bearbeitet von J. Pokorny. Berlin–Leipzig 1930.

YUyg = sárga ujjur adat, lásd TENIŠEV 1976, YUygM

YUygM = sárga ujjur adat, lásd MALOV 1957